

Distinguished Functions of the University in the Formation of a New Islamic Civilization Based on Ayatollah Khamenei' Intellectual System

Hossein Ebrahimi Kooshali *
Mahdi Heydari **

Received: 23/11/2020

Accepted: 01/09/2021

Abstract

In this research, using the documentary method, an acceptable and independent definition of the two words "civilization" and "modern Islamic civilization" has been presented. Then, the content analysis method is used to analyze and examine parts of Imam Khamenei's speeches about the duties, roles and functions of the Islamic University with a civilization approach. This approach was based on an acceptable and autonomous definition resulting from the first step of the research.

The distinguishing functions achieved for the university in the process of forming a new Islamic civilization based on Imam Khamenei's system of thought are; "Creating and nurturing the intellect of the country", "Training competent and efficient manpower", "Creating and strengthening the ground for student awakening", "Laying the ground for scientific growth and breaking the dogmas of the Western sciences", "Wise protection of the Islamic Revolution and its principles". This study showed that if the universities at the level of the Islamic Revolution can fulfill their main functions with a civilized approach, the results will be as follows: Training the force required by the Islamic State, training the specialized and skilled force required by the Islamic society, maintaining and promoting the level of freshness of the ideals of the Islamic Revolution and the aspirations of future generations, criticizing the foundations of Western civilization, training the force required to protect the ideals of the Islamic Revolution and producing the sciences required for the formation of a new Islamic civilization.

Keywords

New Islamic Civilization; Imam Khamenei; Theme Analysis; University Function; Policy.

---

* Ph.D. in Futurology, Higher National Defense University, Tehran, Iran. (Corresponding Author). h.ebrahimi@sndu.ac.ir 0000-0001-8267-9050

** Ph.D. Student, Higher National Defense University, Tehran, Iran.

m.heydari@sndu.ac.ir

 0000-0003-3445-1179

دو فصلنامه علمی اندیشه مدیریت راهبردی (اندیشه مدیریت)، مقاله پژوهشی
سال پانزدهم، شماره اول (پیاپی ۲۹)، بهار و تابستان ۱۴۰۰، صص. ۱-۲۸

کارکردهای ممتاز دانشگاه در فرایند شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی بر اساس منظومه فکری آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله العالی)

حسین ابراهیمی کوشالی*
مهدی حیدری**

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۹/۰۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۱۰
مقاله برای اصلاح به مدت ۳ روز نزد نویسنده (گان) بوده است.

10.30497/SMT.2021.239984.3153

چکیده

در این تحقیق، با استفاده از روش اسنادی، به ارائه تعریف مقبول و مختار از دو واژه «تمدن» و «تمدن نوین اسلامی» اقدام شده است. سپس با بهره‌گیری از ظرفیت روش تحلیل مضمون، آن بخش از بیانات حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای مدظله العالی که پیرامون وظایف، نقش و کارکردهای دانشگاه اسلامی با رویکرد تمدنی ایراد شده، مورد واکاوی و تدقیق قرار گرفته است. رویکرد تمدنی که مبنای تحلیل مضمون قرار گرفت، بر پایه تعریف مقبول و مختار منتج از گام اول تحقیق بوده است. کارکردهای ممتازی که برای دانشگاه در فرایند شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی بر اساس منظومه فکری آیت‌الله العظمی خامنه‌ای مدظله العالی به دست آمد عبارتند از: «ایجاد و پرورش قوه عاقله کشور، تربیت نیروی انسانی صالح و کارآمد»، «ایجاد و تقویت زمینه‌سازی بیداری دانشجویی»، «زمینه‌سازی رشد علمی و شکستن جزمیت‌های برساخته علوم غربی»، «پاسداری عالمانه از انقلاب اسلامی و مبانی آن» و «بسترسازی برای نو اندیشی علمی و تولید دانش مبتنی بر نوآوری». این تحقیق نشان داد که اگر دانشگاه‌های تراز انقلاب اسلامی بتوانند کارکردهای اصلی خود را با رویکرد تمدنی تحقق بخشند نتایج حاصله بدین شرح خواهد شد؛ تربیت نیروی مورد نیاز دولت اسلامی، تربیت نیروی متخصص و ماهر مورد نیاز جامعه اسلامی، حفظ و ارتقاء سطح طراوت آرمان‌های انقلاب اسلامی و آرمان‌خواهی نسل‌های بعدی، نقد مبانی تمدن غرب، تربیت نیروی مورد نیاز پاسداری از آرمان‌های انقلاب اسلامی و تولید علوم مورد نیاز شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی.

واژگان کلیدی

تمدن نوین اسلامی؛ آیت‌الله العظمی خامنه‌ای؛ تحلیل مضمون؛ کارکرد دانشگاه؛ سیاست‌گذاری.

20.1001.1.23830891.1400.15.1.1.6

* دانش آموخته دکتری آینده پژوهی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

h.ebrahimi@sndu.ac.ir; h.ekoosha@gmail.com

0000-0001-8267-9050

** دانشجوی دکتری آینده پژوهی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران.

m.heydari@sndu.ac.ir

0000-0003-3445-1179

مقدمه

وقوع انقلاب اسلامی به‌عنوان یکی از نقاط عطف تاریخ ایران و جهان علاوه بر ویژگی‌های منحصر به فرد و تأثیرات غیرقابل انکار آن بر مناسبات فرهنگی و معادلات سیاسی، تجلی بروز و ظهور معنای حکومت اسلامی و مقدمه‌ای بر شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی بود.

در سالیان اخیر یکی از مفاهیم کلیدی و مطالبات اساسی رهبر معظم انقلاب، ایفای نقش در فرایندهای شکل‌گیری «تمدن نوین اسلامی» به‌عنوان شاخص آرمانی انقلاب اسلامی بوده است. چنانچه معظم له در بخشی از بیانیه گام دوم تأکید می‌فرماید؛ «انقلاب پُرشکوه ملت ایران که بزرگترین و مردمی‌ترین انقلاب عصر جدید است، تنها انقلابی است که یک چلّه‌ی پُرافتخار را بدون خیانت به آرمان‌هایش پشت سر نهاده و در برابر همه‌ی وسوسه‌هایی که غیرقابل مقاومت به نظر می‌رسیدند، از کرامت خود و اصالت شعارهایش صیانت کرده و اینک وارد دوّمین مرحله‌ی خودسازی و جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی شده است.» با استناد به این بیان راهبردی در سند آرمان‌پرداز «بیانیه گام دوم» و توجه به مجموعه دیدگاه‌های رهبر معظم انقلاب در این حوزه، می‌توان ایشان را بزرگترین پرچمدار تحقق و شکل‌گیری تمدن اسلامی در عصر معاصر دانست. لذا منظومه فکری و معنوی ایشان تکیه‌گاه محکم نظری و انگیرشی است برای تبیین، تنقیح و گفتمان‌سازی تمدن نوین اسلامی.

با توجه به اهمیت این موضوع در بیانات رهبر معظم انقلاب، یکی از نهادهای مهم و بنیادی در عرصه ترسیم و ساخت تمدن اسلامی، نهاد آموزش عالی و به‌طور خاص دانشگاه‌ها هستند. دانشگاه‌ها به‌عنوان یک قطب مهم علمی و منبع راهبردی اساس تولید فکر و تحقیق، از اهمیت بالایی برخوردار هستند و رهبر معظم انقلاب نیز مبتنی بر بنیادین بودن نقش دانشگاه‌ها در این عرصه، به صورت مکرر در بیانات و اندیشه‌ی خود اقتضائات و ویژگی‌های دانشگاه تمدن‌ساز را تبیین نموده‌اند. این تحقیق در پی ارائه نظام‌مند دیدگاه آیت‌الله العظمی خامنه‌ای پیرامون کارکردهای دانشگاه تمدن‌ساز است.

یکی از مهم‌ترین مسائلی که در این حوزه مطرح است، ناکافی بودن صرف ایجاد و توسعه مراکز آموزش عالی بدون توجه به بنیان‌ها و ضرورت نهادینه کردن ماهیت اسلامی

و بومی در آنها است. ضعف رویکرد توحیدی، مهم‌ترین مانع اثربخشی نهاد دانشگاه به‌عنوان عنصر بنیادین شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی است. چرا که مبانی هستی‌شناسی و معرفت‌شناختی بسیاری از دروسی که در دانشگاه‌های کشور آموخته می‌شوند بر اصولی همچون لیبرالیسم، لائسیته و انسان‌محوری بنا شده لذا محصولات این آموزش‌ها عموماً تسهیل‌کننده تحقق نظام هماهنگ با مبانی اندیشه غربی هستند. چه بسا بسیاری از کشورها دانشگاه‌های خاص خود را دارند و در زمان طاغوت نیز ایران دارای دانشگاه‌های مطرحی بود ولی آنچه در آن دانشگاه‌ها پیگیری می‌شد ریشه و صبغه‌ای غربی و غیر اسلامی داشت و لذا اینگونه دانشگاه‌ها به لحاظ جوهری قابلیت‌ی برای پایه‌ریزی تمدن اسلامی نداشته و ندارند.

این مسأله اهمیت تعیین مؤلفه‌ها، ویژگی‌ها و ترسیم مسیر نیل به تمدن اسلامی را از منظر رهبران دینی و پایه‌گذاران انقلاب اسلامی اثبات می‌کند و از همین روست که رهبر معظم انقلاب یکی از رسالت‌های دانشگاه را بازگشت به خود و اتکای آن به مبانی و اصول اسلامی و ملی می‌داند. نمونه این تأکیدات را می‌توان در اسلامی کردن علوم انسانی و عاری شدن محتواهای آموزشی از بنیان‌های فرهنگی و مادی‌گرایانه غرب مشاهده کرد. بر این اساس احصا و تبیین ابعاد کارکردی و ویژگی‌های خاص دانشگاه اسلامی و انقلابی در شکل‌دهی به تمدن نوین اسلامی در اندیشه و سیره رهبر معظم انقلاب نقشه راه دقیق و موثقی است برای طراحی و معماری الگوی نیل به تمدن پویا و نوآور اسلامی در سطح ملی و جهانی. پرداختن به این ویژگی‌ها و توجه به مؤلفه‌هایی که موجب تشخیص دانشگاه تمدن‌ساز اسلامی می‌گردد امری مهم بوده و شایسته است ویژگی‌ها و نقش‌های دانشگاه‌های تمدن‌ساز از منظر رهبری معظم به‌عنوان یکی از پایه‌گذاران انقلاب اسلامی و ایده‌پردازان مفهوم تمدن نوین اسلامی تبیین و ترسیم شود.

در مجموع این پژوهش به دنبال تبیین کارکردهای دانشگاه‌ها در فرآیند شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی بر اساس دیدگاه آیت‌الله العظمی خامنه‌ای است و در مسیر دستیابی به این هدف، تبیین مفهوم تمدن نوین اسلامی و همچنین شناسایی نتایج حاصل از تحقق کارکردهای تمدنی دانشگاه‌ها از منظر آیت‌الله العظمی خامنه‌ای را همانگونه که در جدول شماره (۱) ملاحظه می‌شود، دنبال می‌کند.

جدول (۱): اهداف و سؤالات پژوهش

هدف اصلی:	سؤال اصلی:
تبيين کارکردهای دانشگاه‌ها در فرایند شکل‌گیری تمدن شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی بر اساس دیدگاه آیت‌الله العظمی خامنه‌ای	کارکردهای دانشگاه‌ها در فرایند شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی بر اساس دیدگاه آیت‌الله العظمی خامنه‌ای چه هستند؟
اهداف فرعی:	سؤالات فرعی:
۱. تبیین مفهوم تمدن نوین اسلامی ۲. شناسایی نتایج حاصل از تحقق کارکردهای تمدنی دانشگاه‌های ایران اسلامی از منظر آیت‌الله العظمی خامنه‌ای	۱. تمدن نوین اسلامی به چه مفهوم است؟ ۲. نتایج حاصل از تحقق کارکردهای تمدنی دانشگاه‌های ایران اسلامی از منظر آیت‌الله العظمی خامنه‌ای چیست؟

منبع: شاکله پژوهش

در مقاله حاضر؛ با رویکرد کیفی و روش «تحلیل مضمون» سخنان رهبر معظم انقلاب پیرامون نقش و کارکردهای دانشگاه در فرایند شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی بررسی، تبیین و دسته‌بندی شده است.

در گام اول، متون اصلی حاوی آن بخش از بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی که به‌طور صریح به ابعاد کارکردی دانشگاه در تمدن‌سازی پرداخته انتخاب شده و در قالب مضامین کلیدی سازماندهی شده‌اند. این ابعاد کارکردی را در سیاق جملات مطالبه‌گرانه معظم‌له جستجو کرده و مواردی را که به نوعی وظایف و کارکردهای مورد انتظار از دانشگاه‌ها و متولیان این نهاد را گوشزد می‌کرد گزینش گردید.

در گام دوم با طبقه‌بندی «مضامین کلیدی»، هم‌سنخ، مضامین یکپارچه کننده استخراج و در مرحله آخر با تجمیع مضامین ذیل مفهومی انتزاعی‌تر، مضامین کلان تعیین شده است.

۱. پیشینه پژوهش

بررسی اجمالی پژوهش‌های انجام شده درخصوص کارکردهای تمدنی و فرهنگی دانشگاه‌ها در فضای گفتمان انقلاب اسلامی به ما نشان می‌دهد که این حوزه از ظرفیت‌های لازم برای ایفای نقش یکی از پیشران‌های جدی در ساخت تمدن نوین اسلامی برخوردار است و جا دارد که با یک رویکرد آینده‌نگر، این ظرفیت‌ها شناسایی و بالفعل شوند. در حوزه کارکردهای دانشگاه به معنای عام و تأثیر آن بر مقوله تمدن‌سازی اسلامی پژوهش‌هایی انجام شده که از جمله آن مقاله باقری‌مجد و فلاح‌فرامرزی (۱۳۹۵) است با عنوان «کارکردهای دانشگاه از نظر رهبر معظم انقلاب در نظام آموزش عالی ایران» که با استفاده از فن تحلیل عامل اکتشافی انجام شده است؛ یافته‌های این مقاله نشان می‌دهد که در بیانات معظم‌له برای هر یک از کارکردهای سه‌گانه موردنظر مؤلف چندین بار عاملی یافت شده و بر همین اساس می‌توان هشت عامل را که در کارکرد پژوهشی دانشگاه‌ها تأثیرگذار هستند مشاهده کرد. اگرچه با مرور این مقاله، می‌توانیم بارهای عاملی مؤثر بر کارکردهای سه‌گانه (کارکردهای عام) مشهور در منابع علمی برای دانشگاه‌ها را ارزیابی کنیم ولی به نظر می‌رسد که در اثر بررسی‌های عمیق‌تر مباحث رهبر معظم انقلاب اسلامی بتوان کارکردهای متمایزی را برای دانشگاه‌های تراز انقلاب اسلامی کشف و شناسایی کرد.

همچنین مقاله شاه علی (۱۳۸۹) با عنوان «شاخص‌های دانشگاه فرهنگ‌ساز از دیدگاه رهبر معظم انقلاب» دیگر پژوهشی است که در این حوزه انجام شده است. هدف محقق در این مقاله، استخراج شاخص‌های دانشگاه فرهنگ‌ساز از دیدگاه رهبر معظم انقلاب بود. روش به‌کار رفته در این تحقیق، روش توصیفی - تحلیلی و از طریق گردآوری داده‌ها و اطلاعات با مراجعه به منابع کتابخانه‌ای به رشته تحریر درآمده است. بر پایه این تحقیق دانشگاه فرهنگ‌ساز با سه مؤلفه باورها، ارزش‌ها و هنجارها، دارای ۲۸ شاخص است که از مطالبات رهبر معظم انقلاب از دانشگاهیان استنتاج شده است. بر اساس نتایج این تحقیق، دانشگاه فرهنگ‌ساز با شناخت فرهنگ موجود و فرهنگ مطلوب و اتخاذ رویکردهای مناسب فرهنگ‌سازی در چارچوب شاخص‌های مستخرج از مطالبات رهبر معظم انقلاب، قادر است جامعه را به وضعیت مطلوب فرهنگی هدایت کند. پژوهش

دیگر در این حوزه، مقاله اسلامی (۱۳۷۸) با عنوان «دانشگاه تمدن‌ساز؛ پلی میان دانش و فرهنگ» است که به بروز تحولاتی تازه در تعاریف دانشگاه اشاره دارد و ریشه این تحولات را در کارکردهای جدید دانشگاه مبتنی بر پیوند میان فرهنگ و آموزش عالی می‌داند. در واقع، این تحولات ناظر بر با هم دیدن ضروریات علمی و تکنولوژیک تمدنی از یک سو و الزامات فرهنگی و انسانی تمدنی از سوی دیگر، توسط نهاد دانشگاه است. همچنین در این تعاریف جدید بر نقش دانشگاه در نزدیکی میان فرهنگ آکادمیک (دانشگاهی) با فرهنگ عامه تأکید می‌شود. این پژوهش توجه همزمان به دانش معطوف به توسعه و دانش معطوف به فرهنگ را کارویژه مهم دانشگاه در چالش فوق می‌داند. نویسنده مقاله معتقد است که دانشگاه باید نقش بی‌بدیل خود را در نگاه همه‌جانبه به تمدن (بُعد ابزاری، دانشی و تکنولوژیک در کنار بُعد انسانی، فرهنگ و ارزشی و رشد متوازن این دو) به خوبی ایفا نماید و تنها این نهاد است که می‌تواند و باید شکاف میان دو فرهنگ علم‌مدار و انسان‌مدار را پر کند.

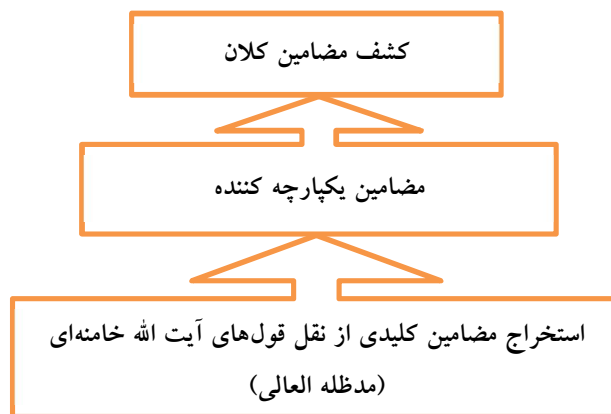
با مرور پیشینه تحقیق می‌توان گفت علی‌رغم اینکه در سال‌های اخیر ادبیات قابل اعتنایی در این حوزه تولید شده است و اهداف و رسالت دانشگاه‌های تمدن‌ساز تبیین شده، اما در این میان نسبت کارکردهای دانشگاه و مقوله تمدن‌سازی در نظر گرفته نشده و تقریباً هیچ تحقیقی یافت نشد که به کارکردهای دانشگاه با توجه به ضرورت‌های شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی پرداخته باشد و در اکثر منابع و پیشینه‌های مذکور تصویر روشنی از نقش‌ها و کارکردهای دانشگاه‌های تمدن‌ساز با تعریف تمدن نوین اسلامی به‌عنوان مرحله پنجم انقلاب اسلامی، ارائه نشده است و عموماً تمدن‌سازی اسلامی را فارغ از رویکرد و نگاه هدف‌غایی انقلاب اسلامی ملاحظه کرده‌اند و یا تلقی آنان از تمدن‌سازی، مشخصاً و صراحتاً تمدن‌سازی نوین اسلامی به‌عنوان هدف و مرحله‌غایی انقلاب اسلامی، نبوده است.

۲. روش پژوهش

پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و روش «تحلیل مضمون» سخنان رهبر معظم انقلاب در کنار استفاده از اسناد موجود کتابخانه‌ای نگاشته شده است. روش‌های تحلیلی کیفی را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد: یک دسته روش‌هایی هستند که به یک جایگاه تئوریک

و معرفت‌شناختی وابسته‌اند یا از آن نشأت می‌گیرند. دسته دوم روش‌هایی هستند که اساساً مستقل از نظریه یا معرفت‌شناسی هستند و می‌توانند در طول طیفی از رویکردهای نظری و معرفت‌شناسانه مورد استفاده قرار گیرند (باقری، ۱۳۹۳، ص. ۷۹). روش تحلیل مضمون در این گروه جای می‌گیرد، در تحلیل مضمون واحد تحلیل بیشتر از یک کلمه یا اصطلاح است و به بافت داده‌ها و نکات ظریف آنها بیشتر توجه می‌شود. همچنین تحلیل مضمون از شمارش کلمات و عبارات آشکار فراتر می‌رود و بر شناخت و توضیح ایده‌های صریح و ضمنی تمرکز می‌کند؛ سپس از کدهای مضامین اصلی برای تحلیل عمیق‌تر داده‌ها استفاده می‌شود (شیخ‌زاده، ۱۳۹۰، ص. ۱۷۵).

شکل (۲): الگوریتم پژوهش مطابق با روش قالب مضامین

منبع: (شیخ‌زاده، ۱۳۹۰)

مضامین بر اساس نقش آنها همان‌گونه که در شکل (۲) نشان داده شده در سه سطح نام‌گذاری می‌شوند: سطح اول مضامین کلیدی هستند که مبین نکات مهم و برجسته‌ای در متن هستند. در سطح دوم مضامین یکپارچه‌کننده قرار دارند که مضامین کلیدی را حول یک محور مشترک گرد هم می‌آورند و در سطح سوم مضمون کلان^۱ قرار دارد که بخش عمده‌ای از مضامین و کدهای شناخته‌شده را در خود جای می‌دهد.

۳. دستاوردهای پژوهش

شکل‌گیری یک تمدن نوین در سطح جهانی، نیازمند ظرفیت بالقوه در ذات گفتمانی و جهان‌بینی بانیان و حامیان آن است. این ظرفیت بالقوه از ابتدای نهضت جهانی رسول

گرامی اسلام وجود داشته و بر اساس همین ظرفیت عظیم بوده که اسلام طی چهارده قرن از زمان تأسیس مدینه‌النبی، در همه جهان گسترش یافته و میلیاردها انسان را در این مدت مجذوب خود کرده است. اما برای فعلیت یافتن این ظرفیت و شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی در عصر جدید که تمدن غرب جهان بشریت را فراگرفته، وجود پیشران‌های قدرتمند اجتناب‌ناپذیر است. با بررسی بیانات امامین انقلاب اسلامی در چهار دهه اخیر، به روشنی می‌توان ملاحظه کرد که هر دو بزرگوار، دانشگاه تراز اسلامی را یکی از مهم‌ترین پیشران‌های شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی دانسته‌اند.

مقاله حاضر پس از تبیین مفهوم تمدن نوین اسلامی با بهره‌گیری از دیدگاه خبرگان این عرصه، به تحلیل مضامین بیانات آیت‌الله العظمی خامنه‌ای در خصوص کارکردهای تمدنی دانشگاه‌ها پرداخته است.

۳-۱. مفهوم و ماهیت تمدن

واژه تمدن از ماده «مَدَنَ بِالْمَكَانِ» به معنای اقامت گزیدن در جایی گرفته شده است (جوهری، ۱۳۷۶ق، ۲۲۰۱). شهر را از آن جهت مدینه گویند که مردم، آن را به‌عنوان مکانی برای زندگی خود برمی‌گزینند. بر همین اساس این کلمه معادل واژه شهرآیینی و به معنای حسن معاشرت است (جان احمدی، ۱۳۸۶، ص. ۲۴). با این وصف متمدن شدن یعنی «شهرنشین شدن، خوی شهری گزیدن و با اخلاق مردم آشنا شدن، زندگانی اجتماعی؛ همکاری مردم با یکدیگر در امور زندگانی و فراهم کردن اسباب ترقی و آسایش خود» (عمید، ۱۳۸۹، ص. ۵۳۰).

در بررسی آیات قرآن و روایات در حوزه تمدن از واژه‌های حضر، مدن، مدینه و ملک نام برده شده است. واژه حَضَرَ و مشتقات آن ۲۵ بار در قرآن بیان شده است. همه این مشتقات که در ۱۶ سوره قرآن بیان شده است، به معنی حضور، وجود و استعداد است. واژه حاضره و مشتقات آن در آیات ۱۶۳ سوره اعراف، ۱۵۸ بقره، ۱۸ و ۱۹ توبه، ۹ روم و ۶۱ هود بیان شده است (سپهری، ۱۳۸۵، ص. ۳۵). مؤلف کتاب «التحقیق» واژه «مدن» را مأخوذ از لغت عبری و سریانی و واژه مدین و مدینه را مشتق از ماده «دین» و به معنای پذیرش و خضوع در برابر برنامه‌ها، قوانین و مقررات دانسته است (مصطفوی، ۱۳۶۸، ص. ۳۸). مؤلف کتاب تاریخ و تمدن ملک مهدوی، تاریخ از ابتدای حبوط آدم (ع)

تا عصر حاضر را تقابل دو تمدن شیطانی و تمدن الهی می‌داند و ملک را مناسب‌ترین واژه قرآنی برای تمدن می‌داند (همایون، ۱۳۹۰، ص. ۱۴۳). به اعتقاد علامه جعفری «تمدن عبارت است از برقراری نظم و هماهنگی در روابط انسان‌های یک جامعه که تصادم‌ها و تزاخم‌های ویرانگر را منتفی ساخته و مسابقه در مسیر رشد و کمال را قائم مقام آنها بنماید، به طوری که زندگی اجتماعی افراد و گروه‌های آن جامعه موجب بروز و به فعلیت رسیدن استعداد‌های سازنده آنها باشد» (جعفری، ۱۳۷۳، ص. ۲۳۳).

در اندیشه امام خمینی (ره) مفهوم تمدن در قالب تعریف مشخص و ثابتی ارائه نشده است و معانی مختلفی از آن برداشت می‌شود. ایشان تمدن را از فرهنگ متمایز کردند و آنها را جداگانه به کار بردند که نشان می‌دهد معنای متفاوتی را از این دو مفهوم مورد توجه داشته‌اند: «فرهنگ یک ملت در رأس تمدن واقع شده، فرهنگ باید فرهنگی موافق با تمدن باشد». ایشان پیشرفت‌های صنعتی و اقتصادی در قالب آبادانی و تأسیس نهادها و ساخت ابزارهای جدید را مصادیق تمدن می‌دانند (فوزی و صنم‌زاده، ۱۳۹۱، ص. ۴۶). در اندیشه آیت‌الله العظمی خامنه‌ای آنچه تمدن را پدید می‌آورد معارف زندگی ساز است و اسلام ثابت کرده است ظرفیت آن را دارد که امت خود را به اعتلای مدنی و علمی و عزت و قدرت سیاسی برساند؛ چنانچه در بیاناتشان می‌فرمایند:

اگرچه مورخان غربی به هنگام حکایت تاریخ علم و تمدن، این رستاخیز عظیم و بی‌سابقه‌ی علم و فرهنگ و تمدن (اسلامی) را یکسره در بوته‌ی اجمال و اهمال می‌نهند و سرگذشت علم را از یونان و رم باستان، یکسره به رنسانس متصل می‌کنند! گویی علم و تمدن، هزار سال مرده بود و یکباره در رنسانس تولد یافت! لیکن حقیقت آن است که قرون وسطی، فقط برای غرب و اروپا دوران تاریکی و جهالت و وحشت بود، ولی برای دنیای اسلام با گستره‌ای چندین برابر اروپا یعنی از اندلس تا چین دوران تشعشع و بیداری و عروج علمی شمرده می‌شد» (آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، بیانات در هشتمین اجلاس سران کشورهای اسلامی؛ ۱۳۷۶ / ۰۹ / ۱۸).

معظم له؛ تمدن را محصول فکر، معرفت و سبک زندگی عالمانه دانسته و در تبیین مفهوم تمدن و ارتباط آن با تدین می‌فرمایند: «تمدن، یعنی زندگی توأم با نظم علمی، با تجربیات خوب زندگی، استفاده از پیشرفت‌های زندگی، و تدین یعنی جهت درست در

زندگی داشتن - جهت عدل، انصاف، صفا، صداقت و رو به طرف خدا؛ اینها با هم چه منافاتی دارند؟! انسان می‌تواند با این جهت‌گیری، آن‌طور زندگی کند؛ کما اینکه خیلی از دانشمندان و متفکرین ما متدین بودند» (آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، دیدار با جوانان و نوجوانان، ۱۴ / ۱۱ / ۱۳۷۶).

ایشان تمدن اسلامی را فضایی می‌داند که انسان در آن فضا به لحاظ معنوی و مادی می‌تواند رشد کند و به غایات مطلوبی برسد که خدای متعال او را برای آنها خلق کرده است. زندگی خوب و عزتمندی داشته باشد، «انسان عزیز، انسان دارای قدرت، دارای اراده، دارای ابتکار، دارای سازندگی جهان طبیعت. تمدن اسلامی به این معنی است و هدف و آرمان نظام جمهوری اسلامی این است» (آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، دیدار اعضای خبرگان رهبری، ۱۴ / ۰۶ / ۱۳۹۲).

با عنایت به مجموعه تعاریف مطرح شده توسط دانشمندان و صاحب‌نظران این حوزه و با هدف ارائه یک تعریف جامع و جهانشمول برای «تمدن»، تعریف مختار در این پژوهش اینگونه بیان می‌شود:

«تمدن، ظهور و بروز فراگیر، نظام‌مند و نهادینه شده یک فرهنگ خاص در سبک زندگی، تعاملات و ابزارها است به‌گونه‌ای که ابعاد مختلف نیازهای فردی و اجتماعی را پوشش دهد.»

۳-۲. تمدن‌سازی نوین اسلامی

رهبر معظم انقلاب، تمدن اسلامی را فضایی می‌داند که در آن انسان و جامعه انسانی به لحاظ معنوی و مادی می‌تواند رشد کند و به غایات مطلوبی برسد که خدای متعال او را برای آن غایات خلق کرده است، (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۲۲/۰۳/۱۳۸۳) بر این اساس می‌توان گفت که «اندیشه تمدنی اسلام، در مفهوم «امت» متبلور است.

محدودیت‌ها و مرزبندی‌های جغرافیایی و مکانی، تعصبات قومی و نژادی و زبانی نقش اساسی در تشکیل امت ندارد و معیار در امت اسلامی وحدت عقیدتی و التزام به تعالیم جهانی قرآن کریم می‌باشد. بنابراین در اندیشه تمدنی اسلام که در مفهوم «امت» متبلور است و ملاک و معیار وحدت عقیدتی و التزام به تعالیم جهانی قرآن کریم می‌باشد» (عرفان و بیات، ۱۳۹۳، ص. ۱۹) هرچه ویژگی‌های «امت محور» در تعاملات و روابط

یک جامعه جایگزین ویژگی‌های «ملت محور» افزایش یابد، می‌توان گفت که حرکت به سمت تمدن اسلامی بیشتر شده و یا به عبارتی تمدن اسلامی در حال شکل‌گیری است. مؤلفه‌های هویت‌ساز در دو پارادایم ملت و امت را می‌توان در جدول شماره (۲) ملاحظه کرد (ابراهیمی کوشالی، ۱۴۰۰، ص ۹۲).

جدول (۲): مؤلفه‌های هویت‌ساز در دو پارادایم امت و ملت

متغیر و شاخص	ملت	امت
ملاک تمایز	جغرافیا، وطن، زبان و نژاد	ایمان و اعتقادات دینی
منبع هویت	انسان	دین و مکتب
جامعه مطلوب	دموکراتیک	ولایی
بازیگر فعال	شهروندان (خودکفایی عقل در حل منازعات)	انسان مؤمن (عقلانیت همسو با وحی)

منبع: (ابراهیمی کوشالی و همکاران، ۱۴۰۰)

از آنجایی که اسلام و جهت‌گیری‌های آن نقش تعیین‌کننده و برجسته‌ای در مفهوم تمدن نوین اسلامی دارد، و با عنایت به دیدگاه رهبر معظم انقلاب درخصوص تمدن اسلامی، تعریف مختار ما از تمدن نوین اسلامی در این تحقیق به صورت ذیل ارائه می‌شود:

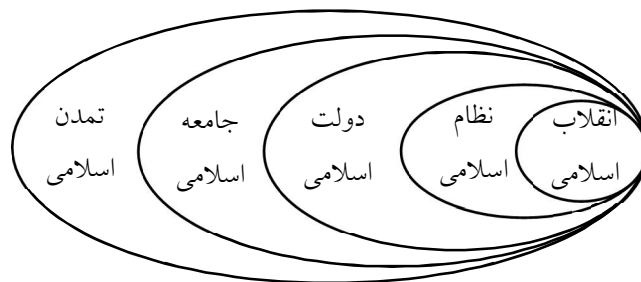
«تکوین و بسط ولایت الهی و ظهور و بروز فراگیر، نظام‌مند و نهادینه‌شده فرهنگ قرآنی و اسلام ناب محمدی در سبک زندگی، تعاملات و ابزارها به گونه‌ای که ابعاد مختلف نیازهای مادی و معنوی امت معاصر را در مسیر رشد و کمال، متناسب با مقتضیات زمان و شرایط ظهور، پوشش (پاسخ) دهد.»

۳-۳. فرایند تمدن‌سازی نوین اسلامی

از دیدگاه آیت‌الله العظمی خامنه‌ای تحقق فرایند انقلاب اسلامی دفعی نیست؛ و شامل پنج مرحله انقلاب اسلامی، نظام اسلامی، دولت اسلامی، جامعه اسلامی و در نهایت تمدن اسلامی خواهد بود (بیانات در دیدار اعضای شورای عالی مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت (۱۳۹۵/۰۲/۰۶)؛ «برای اینکه تفکر انبیاء در جامعه پیاده شود، یک حرکت بلندمدت و طولانی لازم بود. این انقلاب با این هدف به وجود آمد. جامعه‌ی اسلامی،

کشور اسلامی، نه فقط دولت اسلامی، نه فقط تشکیل یک نظام اسلامی، بلکه تشکیل یک واقعیت و یک مجموعه مردمی که براساس تعالیم اسلام زندگی می‌کنند و آثارش را احساس می‌کنند. این هدف ماست. خوب، ما به این هدف هنوز نرسیدیم، توقع هم نبود که در ظرف سی سال برسیم. این هدف، هدف خیلی طولانی مدتی است. باید تلاش کرد، باید کار کرد تا به این هدف رسید» (بیانات در دیدار دانشجویان، ۱۳۸۷/۰۷/۰۷).

شکل (۲): مراحل تمدن‌سازی نوین اسلامی

منبع: (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای در دیدار دانشجویان ۱۳۸۷/۷/۷)

همان‌طور که در شکل شماره (۲) مشاهده می‌شود، از دیدگاه ایشان رابطه بین مراحل، رابطه‌ای سلسله‌مراتبی است نه صرفاً یک رابطه‌ی گام‌به‌گام یک طرفه؛ «یک زنجیره‌ی منطقی وجود دارد؛ حلقه‌ی اول، انقلاب اسلامی است، بعد تشکیل نظام اسلامی است، بعد تشکیل دولت اسلامی است، بعد تشکیل جامعه‌ی اسلامی است، بعد تشکیل امت اسلامی است؛ این یک زنجیره‌ی مستمری است که به هم مرتبط است» (آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، دیدار دانشجویان کرمانشاه، ۱۳۹۰/۰۷/۲۴). بنابراین از منظر معظم‌له، تمدن‌سازی نوین اسلامی، هدف غایی انقلاب و مظهر پیشرفت همه‌جانبه بوده و نسبت آن با سایر مراحل، «عموم و خصوص مطلق» است؛ و برای تمدن‌سازی نوین اسلامی، لازم است که دو مرحله شکل‌گیری دولت اسلامی و جامعه اسلامی، محقق شوند.

۳-۴. کارکردهای دانشگاه تراز اسلامی از منظر آیت‌الله العظمی خامنه‌ای

نگاه خاص و راهبردی آیت‌الله العظمی خامنه‌ای به ظرفیت دانشگاه تراز اسلامی، به‌عنوان پیشران مهم پیشرفت و توسعه (بیانات در دیدار اساتید دانشگاه، ۱۳۸۹/۰۶/۱۴) نشان

می‌دهد که شناخت کارکردهای اصلی دانشگاه‌ها در مسیر تمدن‌سازی نوین اسلامی بسیار ضروری بوده و لازم است پس از شناسایی، زمینه مناسب برای تحقق آنها فراهم شود. در ادامه با ذکر فرازهایی از بیانات حضرت آیت‌الله خامنه‌ای پیرامون نقش و کارکردهای دانشگاه اسلامی با رویکرد تمدن‌سازی، به تحلیل مضامین این مباحث پرداخته و محورها را تعیین می‌کنیم.

۱. ایجاد و پرورش قوه عاقله کشور

«اگر دانشگاه بخواهد نقش ایجاد و پرورش قوه‌ی عاقله‌ی کشور را درست ایفا کند، یک الزاماتی دارد که باید به این الزامات حتماً توجه کند. من سه مورد از این الزامات را اینجا یادداشت کرده‌ام که مختصراً درباره‌ی هر کدام صحبت می‌کنم. یکی عبارت است از درگیر شدن با مسائل کشور؛ یعنی دانشگاه خودش را از مسائل کشور جدا نداند و مسائل کشور، چالش‌های کشور برای دانشگاه، مسائل واقعی و حقیقی و اصلی باشد.

دوم، تربیت فرهنگی و اخلاقی و هویتی دانشجویان است؛ یعنی فراتر از تعلیم، مسأله‌ی تربیت؛ آن هم با جهت‌گیری اخلاقی و معنوی و تلطیف روحی و دمیدن روح احساس هویت در مجموعه‌ی جوان دانشجوی.

سوم، یک صیورورت دائمی در محیط دانشگاه، یک تحوّل مستمر و دائمی در محیط دانشگاه؛ علت هم این است که اولاً همه‌ی نهادهای عالم احتیاج به تحوّل دارند، چون بشر در حال تحوّل و در حال پیشرفت و در حال حرکت است، بنابراین نهادهای بشری همه بایستی در خودشان قدرت تحوّل دائمی را ایجاد کنند و این یک دغدغه‌ای باشد برای آنها؛ ثانیاً دانشگاه ما بی‌رودربایستی غلط بنیان‌گذاری شده، از اول غلط بنیان‌گذاری شده؛ این معنایش این نیست که محیط دانشگاه محیط غلطی است یا محیط بدی است؛ نخیر، خوشبختانه دانشگاه ما فرآورده‌های بسیار خوب داشته لکن بنای دانشگاه به‌وسیله‌ی آدم‌های نامطمئن و با سیاست‌های نامطمئن در زمان حکومت طاغوت گذاشته شده و این بنا همچنان وجود دارد: دانشگاه را مبنی بر دین‌زدایی بنیان‌گذاری کردند؛ دانشگاه را مبنی بر تقلید علمی و نه ابتکار علمی و تولید علم، بنیان‌گذاری کردند؛ دانشگاه این‌جوری بنیان‌گذاری شده و خب بعضی از آثارش هم تا امروز هنوز امتداد دارد. بنابراین یک

اصلاح و یک تحوّل و یک صبرورت درونی برای دانشگاه به‌طور مستمر لازم است» (آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، دیدار استادان دانشگاه‌ها، ۱۳۹۷/۳/۲۰).

از بررسی این فراز از بیانات رهبر فرزانه انقلاب اسلامی می‌توان دریافت که «ایجاد و پرورش قوه عاقله کشور بر پایه مضامینی همچون درگیر شدن با مسائل کشور، تربیت فرهنگی و هویتی دانشجویان، صبرورت و تحوّل دائمی» یکی از نقش‌های مهم دانشگاه تراز انقلاب اسلامی محسوب می‌شود.

۲. تربیت نیروی انسانی صالح و کارآمد

«دانشگاه مهم‌ترین زیرساخت پیشرفت و توسعه‌ی کشور است؛ یعنی هیچ یک از زیرساخت‌های گوناگون کشور اهمیت و نقش دانشگاه را ندارد؛ چون دانشگاه نیروی انسانی را تربیت می‌کند که مهم‌ترین سرمایه‌ی کشور نیروی انسانی است. از دانشگاه همیشه و در همه جا این انتظار هست که محل جوشش و اوج دو جریان حیاتی در کشور باشد: اول، جریان علم و تحقیق؛ دوم، جریان آرمان‌گرایی‌ها و آرمان‌خواهی‌ها و هدف‌گذاری‌های سیاسی و اجتماعی. کمتر محیطی را - شاید محیط دیگری را نشود پیدا کرد - می‌توان پیدا کرد که مثل دانشگاه این دو جریان در آن به‌طور موازی همواره جوشش داشته باشد؛ هم جریان علم و تحقیق که مایه‌ی حیات جامعه و عزت جامعه است و عزت علمی به دنبال خود عزت اقتصادی، عزت سیاسی، عزت بین‌المللی را می‌آورد، در دانشگاه‌هاست، و هم آن مسأله‌ی آرمان‌گرایی که به‌ظاهر به مسأله‌ی علم ارتباطی هم ندارد، اما در همه جای دنیا انتظار از دانشگاه‌ها به خاطر حضور دانشجو این است که در زمینه‌ی ترسیم آرمان‌ها و گرایش به تحصیل این آرمان‌ها و رسیدن به این آرمان‌ها، دانشگاه فعال باشد... بنابراین، اینی هم که یک روزی کشور ما و ملت ما کاروان دانش را آن‌چنان پیش ببرد که بتواند در دنیا مرجع علمی باشد، چیز ممکن است. البته مقدماتی دارد، که این مقدمات بایستی طی شود و این مقدمات شروع هم شده است. یکی از این مقدمات، همین خودآگاهی ماست که احساس کنیم که «باید»؛ و احساس کنیم که «می‌توانیم». یکی دیگر از مقدمات، تهیه‌ی نقشه‌ی علمی جامع کشور است که کشور از لحاظ تحصیل علم و طلب علوم مختلف دچار سردرگمی نباشد... یقیناً روزی خواهد

رسید که شما ببینید مرجعیت علمی یافتن دانشگاه‌های ایران و دانشمندان ایران چیز دور از دسترسی نیست؛ خیلی نزدیک به شماست.

جریان دوم که آن مسأله‌ی آرمان‌خواهی است در دانشگاه‌ها - که در زبان متعارف به او گفته می‌شود جنبش دانشجویی - در کشور ما تاریخ بسیار جالبی دارد. ... این جنبش دانشجویی در کشور ما در تاریخ ثبت شده و شناخته شده‌ی خود، همیشه ضد استکبار، ضد سلطه، ضد استبداد، ضد اختناق و شدت عدالت‌خواه بوده است» (آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، دیدار با دانشجویان دانشگاه علم و صنعت، ۱۳۸۷/۹/۲۴).

«در دانشگاه، هدف دانشجویست؛ یعنی استاد و تحقیق و آزمایشگاه و همه‌ی اینها، برای دانشجویست. آن تحقیقی که در محیط دانشگاه انجام می‌گیرد، برای این است که این نیروی انسانی رشد کند و صلاحیت کاری را که برعهده‌ی یک نیروی انسانی عالم و کارآمد است، پیدا نماید، تا بتواند آن کار را انجام دهد. اصلاً فلسفه‌ی دانشگاه این است؛ ولاً دانشگاه برای این نیست که عده‌ی مثلاً اینجا مستخدم باشند و ارتزاقشان از اینجا باشد؛ این قهری است، اما هدف این نیست. هدف این است که دانشجو در آنجا بتواند به صلاحیت‌های لازم برسد. ما هر کاری که می‌توانیم برای دانشجو بکنیم، باید بکنیم.

دو عنصر اصلی در تربیت دانشجو هست، که هیچکدام نبایستی مغفول‌عنه بماند؛ اگر مغفول‌عنه ماند، ما ضرر خواهیم کرد: یکی عنصر علم و تحقیق و کارایی علمی و جوشیدن استعدادهای علمی و این قبیل چیزهاست؛ یکی هم عبارت است از روحیه و تدین و حرکت صحیح و سالم‌سازی معنوی و روحی دانشجو. در دانشگاه‌ها، این دو عنصر بایستی بدون تفکیک از یکدیگر، با قدرت و با ظرفیت کامل کشور، تعقیب بشود ... اگر دانشگاه، بیگانه و جدای از دین باشد، این یک فاجعه‌ی غیر قابل جبران است. غیر قابل جبران، به این معناست که جبران آن، بسیار بسیار تلفات خواهد داشت و مشکلات فراوانی به بار خواهد آورد؛ تا یک وقت آیا جبران بشود، یا نشود. خصوصیت جمهوری اسلامی این است که دستگاه انسان‌سازیش بایستی صحیح حرکت بکند و انسان باب هدف‌های جمهوری اسلامی بسازد؛ ولاً اگر ما بخواهیم انسان فقط عالم بسازیم - منهای آرزوهای مقدسی که یک ملت و بخصوص مسلمین دارند - بهتر همین است که دانشجویانمان را گروه گروه به کشورهایی که دستگاه‌های علمی‌شان مجهزتر و مدرنتر از

ماست، روانه کنیم؛ آنجا بروند یاد بگیرند و بیایند! هدف این نیست. هدف این است که کشور به دست انسان‌های صالح از لحاظ علمی و فکری، در جهت هدف‌های خودش حرکت کند؛ و این نخواهد شد، مگر آن وقتی که این انسان‌ها خودشان، آن هدف‌ها را شناخته و قبول داشته باشند» (آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، دیدار با اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۷۰/۹/۲۰).

«من گمان می‌کنم، ما باید کاری بکنیم که در جامعه‌ی خودمان، دانشجو جزو قشرهای برگزیده‌ی دینی باشد. یعنی هدف ما باید این باشد که در دانشگاه، دانشجویان را هم از لحاظ آگاهی و معرفت و هم از لحاظ استحکام ایمان، به عناصر زبده‌ی برگزیده‌ی دینی تبدیل کنیم. طبیعی است که اینها در آینده، خدمت برای جمهوری اسلامی را هم تضمین خواهند کرد» (آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، دیدار شورای مرکزی نمایندگان ولی‌فقیه در دانشگاه‌های کشور، ۱۳۶۹/۷/۸).

از بررسی توأمان این فرازاها از بیانات رهبر فرزانه انقلاب اسلامی می‌توان دریافت که «تربیت نیروی انسانی مؤمن دارای صلاحیت علمی و کارآمد به‌عنوان مهم‌ترین زیرساخت پیشرفت و توسعه کشور» یکی دیگر از نقش‌های مهم دانشگاه تراز انقلاب اسلامی محسوب می‌شود.

۳. ایجاد و تقویت زمینه‌های بیداری دانشجویی

«یک جمله در مورد دانشگاه صنعتی شریف عرض کنم: انسان دو خصوصیت ممتاز را در تاریخچه این دانشگاه مشاهده می‌کند؛ یکی خصوصیت علمی، یکی هم خصوصیت انقلابی و دینی. یعنی دانشگاه شما، هم در زمینه تلاش علمی دانشگاهی، یک دانشگاه پیشرو و موفق به حساب می‌آید؛ هم از لحاظ فعالیت‌های انقلابی و دینی، باز یکی از دانشگاه‌های موفق و پیشرو محسوب می‌شود... جنبش دانشجویی - یا به همان تعبیر درست‌تر: بیداری دانشجویی - چیز جدیدی نیست؛ یک چیز مخصوص ایران هم نیست؛ چون همان‌طور که گفتیم، متعلق به محیط دانشگاه است. این بیداری، خصوصیتی دارد؛ انگیزه‌هایی در آن هست و نتایجی بر آن مترتب می‌شود. اگر این خصوصیات را درست بشناسیم، می‌تواند به‌عنوان یک منبع غنی و سرشار و فیاض برای آن کشور و آن محیط و آن جامعه به‌کار گرفته شود؛ اما اگر درست شناسایی نشود، ممکن است تضییع شود.

آن چیزی که من در مورد کشور خودمان می‌توانم به‌عنوان ویژگی‌های حرکت دانشجویی از قبل از انقلاب تا اوان انقلاب و از اینجا به بعد عرض کنم، خصوصیتی است که ذکر می‌کنم: خصوصیت اول، آرمان‌گرایی در مقابل مصلحت‌گرایی است؛ عشق به آرمان‌ها و مجذوب آرمان‌ها شدن. انسان وقتی که در محیط تلاش و کار معمولی زندگی قرار می‌گیرد، گاهی موانع جلو چشم او را می‌گیرد؛ آرمان‌ها را دور دست و غیرقابل دستیابی به انسان نشان می‌دهد و این خطر بزرگی است. گاهی آرمان‌ها فراموش می‌شوند. در محیط جوان، آرمان‌ها محسوس، ملموس، زنده و قابل دسترسی و دستیابی است؛ لذا برای آنها تلاش می‌شود. خود این تلاش، تلاش مبارکی می‌شود.

خصوصیت دوم، صدق و صفا و خلوص است. در حرکت دانشجویی، کلک، تقلب، حيله و شیوه‌های غیرانسانی‌ای که معمولاً در محیط‌های زندگی رایج به‌کار می‌رود، کمرنگ است و یا به‌طور طبیعی نیست. در محیط معمولی زندگی، در محیط سیاست، در محیط تجارت و در محیط بده‌بستان‌های اجتماعی، هر کس هر حرفی که می‌زند، مواظب است ببیند از این حرف چه گیرش می‌آید و چه از دست می‌دهد. حالا بسته به این است که چقدر زرنگ، چقدر پشت هم‌انداز و چقدر عاقل باشد - یا در نقطه مقابلش قرار گرفته باشد - تا چیزی از دست بدهد، یا چیزی به‌دست آورد. اما در محیط حرکت دانشجویی، نه؛ حرف را برای خوب بودنش، برای درست بودنش، برای جاذبه داشتنش برای خود و برای حقیقت، بیان و دنبال و تعقیب می‌کنند. نمی‌خواهم تعمیم دهم و بگویم که هر نفر از آحاد دانشجوی، هر تک‌تکی از این حرف‌هایی که می‌زند، این‌طور است؛ نه، اما این رنگ غالب است.

خصوصیت سوم، آزادی و رهایی از وابستگی‌های گوناگون حزبی و سیاسی و نژادی و امثال اینهاست. در این مجموعه حرکت دانشجویی، انسان می‌تواند این خصوصیت را مشاهده کند که این هم یک شعبه از همان مصلحت‌گرایی است. غالباً در این‌جا از تقیداتی که معمولاً مجموعه‌های گوناگون سیاسی و غیرسیاسی برای افراد خودشان فراهم می‌کنند، خبری نیست و جوان حوصله این قید و بندها را ندارد.

چهارمین خصوصیت این حرکت، مبتنی بر اشخاص نبودن است. یعنی این حرکت در دانشگاه صنعتی شریف هست، امروز هم هست، ده سال پیش هم بود، ده سال بعد

هم هست؛ اما نه ده سال پیش شما بودید، نه ده سال بعد شما این جا هستید. این حرکت هست، ولی مبتنی بر اشخاص نیست؛ متعلق به فضا و مجموعه حاضر است. پنجمین خصوصیت بسیار مهمش این است که در مقابل مظاهری که از نظر فطرت انسانی زشت است؛ مثل ظلم، زورگویی، تبعیض، بی‌عدالتی، تقلب، دورویی و نفاق حساسیت منفی دارد و آن را دفع می‌کند.

ششمین خصوصیت این حرکت دانشجویی و این پدیده ذاتی محیط دانشگاه‌ها این است که بر این حرکت، فقط احساسات حکومت نمی‌کند؛ بلکه ضمن این که احساسات هست، منطق و تفکر و بینش و تحصیل و میل به فهمیدن و تدقیق هم در آن وجود دارد. البته شدت و ضعف دارد؛ گاهی کم و گاهی زیاد. از نظر ما، اینها خصوصیتی است که در این مجموعه موسوم به حرکت دانشجویی، یا بیداری دانشجویی وجود دارد» (آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، دیدار دانشجویان دانشگاه صنعتی شریف، ۱۳۷۸/۹/۱).

از بررسی این فراز از بیانات رهبر فرزانه انقلاب اسلامی می‌توان دریافت که «بسترسازی لازم برای بروز و ظهور خصوصیات جنبش دانشجویی یا بیداری دانشجویی شامل آرمان‌گرایی / صدق و صفا و اخلاص / رهایی از وابستگی‌های حزبی، سیاسی و نژادی / عدم ابتناء حرکت به اشخاص / حساسیت نسبت به مظاهر زشت غیر فطری همچون ظلم و زورگویی و تبعیض، تقلب و نفاق / تلفیق احساسات و منطق با مبنا قرار دادن تفکر و تعقل» یکی دیگر از نقش‌های مهم دانشگاه تراز انقلاب اسلامی محسوب می‌شود.

۴. زمینه‌سازی رشد علمی مبتنی بر جنبش نرم‌افزاری و شکستن جزمیت‌های

برساخته علوم غربی

«باید مغزهای متفکر استاد و دانشجوی ما بسیاری از مفاهیم حقوقی، اجتماعی و سیاسی را که شکل و قالب غربی آنها در نظر بعضی مثل وحی منزل است و نمی‌شود درباره‌اش اندک تشکیکی کرد، در کارگاه‌های تحقیقاتی عظیم علوم مختلف حلاجی کنند؛ روی آنها سؤال بگذارند؛ این جزمیت‌ها را بشکنند و راه‌های تازه‌ای بیابند؛ هم خودشان استفاده کنند و هم به بشریت پیشنهاد کنند. امروز کشور ما محتاج این است؛ امروز انتظار کشور ما از دانشگاه این است. دانشگاه باید بتواند یک جنبش نرم‌افزاری همه‌جانبه و

عمیق در اختیار این کشور و این ملت بگذارد تا کسانی که اهل کار و تلاش هستند، با پیشنهادها و با قالب‌ها و نوآوری‌های علمی خودی بتوانند بنای حقیقی یک جامعه آباد و عادلانه مبتنی بر تفکرات و ارزش‌های اسلامی را بالا ببرند. امروز کشور ما از دانشگاه این را می‌خواهد» (آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، دیدار دانشجویان و اساتید دانشگاه صنعتی امیرکبیر، ۱۳۷۹/۱۲/۹).

از بررسی این فراز از بیانات رهبر فرزانه انقلاب اسلامی می‌توان دریافت که «شکستن جزمیت‌های برساخته علوم غربی» و همچنین «فعال‌سازی جنبش نرم‌افزاری همه‌جانبه و عمیق به‌عنوان بستر رشد نوآوری‌های علمی» را می‌توان به‌عنوان نقش‌های مهم دانشگاهی در حوزه آموزش عالی دانست.

۵. پاسداری عالمانه از انقلاب اسلامی و مبانی آن

«دانشگاه امام حسین(ع) یک تفاوت عمده‌ای با همه‌ی دانشگاه‌های دیگر دارد. علم و آموختن و رشد فکری و عقلی و پرورش شخصیت، در همه‌ی دانشگاه‌های ما و در همه‌ی مراکز آموزشی ما یک هدف عمده است؛ لیکن در این دانشگاه، مسأله‌ی پاسداری از انقلاب هم مطرح است... این یک مأموریت تعریف‌شده برای آن است... اول اینکه باید این انقلاب را درست بشناسید. یکی از کارهای مهم شما جوانان عزیز این است که مبانی نظری انقلاب را عمیقاً بشناسید. ما کسانی را دیدیم که با احساسات وارد این میدان شدند، بدون تکیه‌گاه نظری مستحکم؛ با یک تندباد سرنگون شدند، راهشان عوض شد... بعد تجربه‌ی انقلاب را، یعنی عینیت این نظریه را در طول این سال‌ها بدانید؛ تاریخ انقلاب را بدانید. این انقلاب مثل خیلی از حرف‌های دیگری که در دنیا معمول است، صرف ادعا نیست؛ یک دامنه‌ی وسیعی از تجربه و عمل در مقابل آن است. این انقلاب آزموده است، تجربه‌شده است. این حرف‌ها، حرف‌هایی است که در میدان عمل، صدق خود را ثابت کرده است. بعد هم تربیت خود به‌عنوان انسان صالح. همه باید خودشان را تربیت کنند» (آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، دیدار از دانشگاه امام حسین(ع)، ۱۳۹۲/۳/۶).

از بررسی این فراز از بیانات رهبر فرزانه انقلاب اسلامی می‌توان دریافت که «پاسداری عالمانه از انقلاب اسلامی مبتنی بر شناخت انقلاب و مبانی نظری آن و تکیه بر شناخت

تجارب و تاریخ انقلاب» را می‌توان یکی از نقش‌های مهم دانشگاه تراز انقلاب اسلامی دانست.

۶. بسترسازی برای نواندیشی علمی و تولید دانش جدید

«اینجا - دانشگاه صنعتی امیرکبیر - در واقع مادر دانشگاه‌های صنعتی کشور است؛ قدیمی‌ترین و شاید پُرکارترین دانشگاه صنعتی در دوران‌های مختلف. اندکی پیش در جلسه اساتید عزیزمان، آقای رئیس محترم دانشگاه از پیشرفت‌ها و توسعه کمی و کیفی دانشگاه در سال‌های بعد از انقلاب گزارشی دادند که حقیقتاً مایه خرسندی و خشنودی است ... یکی از وظایف مهم دانشگاه‌ها عبارت است از نواندیشی علمی. مسأله تحجّر، فقط بلای محیط‌های دینی و افکار دینی نیست؛ در همه‌ی محیط‌ها، تحجّر، ایستایی و پایبند بودن به جزمی‌گرایی‌هایی که بر انسان تحمیل شده - بدون اینکه منطبق درستی به دنبالش باشد - یک بلاست. آنچه که برای یک محیط علمی و دانشگاهی وظیفه آرمانی محسوب می‌شود، این است که در زمینه مسائل علمی، نواندیش باشد. معنای واقعی تولید علم این است. تولید علم، فقط انتقال علم نیست؛ نوآوری علمی در درجه اول اهمیت است. ... مهم این است که روح نوآوری علمی در محیط دانشگاه زنده شود و زنده بماند. خوشبختانه من این شوق و میل را در دانشجویان احساس کرده بودم و در اساتید هم آن را می‌بینم» (آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، دیدار دانشجویان و اساتید دانشگاه صنعتی امیرکبیر، ۱۳۷۹/۱۲/۹).

با بررسی این فراها می‌توان «نواندیشی علمی و تولید علمی مبتنی بر نوآوری» را یکی از نقش‌های مهم دانشگاهی در حوزه آموزش عالی دانست. مجموعه مضامین استخراج شده از بیانات حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای؛ پیرامون کارکردهای اصلی دانشگاه تراز انقلاب اسلامی با رویکرد تمدنی با تفکیک سه سطحی مضامین کلیدی، مضامین یکپارچه‌کننده و مضامین کلان، در جدول شماره (۳) نشان داده شده است.

جدول (۳): مضامین کلیدی، یکپارچه کننده و کلان در بیانات آیت‌الله العظمی خامنه‌ای

ردیف	مضامین کلیدی	مضامین یکپارچه کننده	مضامین کلان
۱	چالش‌های کشور برای دانشگاه، مسائل واقعی و حقیقی و اصلی باشد.	درگیر شدن با مسائل کشور	ایجاد و پرورش قوه عاقله کشور
	دانشگاه خودش را از مسائل کشور جدا نداند.		
	فراتر از تعلیم، مسأله‌ی تربیت است.	تربیت فرهنگی و هویتی دانشجویان	
	دمیدن روح احساس هویت در مجموعه‌ی جوان دانشجو		
	نهادهای بشری همه بایستی در خودشان قدرت تحول دائمی را ایجاد کنند.	صیروت و تحول دائمی	
	دانشگاه را مبنی بر تقلید علمی و نه ابتکار و تولید علم، بنیان‌گذاری کردند.		
۲	احساس کنیم که «باید»	نهادینه کردن مفهوم «خودآگاهی» در دانشجویان	تربیت نیروی انسانی صالح و کارآمد
	احساس کنیم که «می‌توانیم»		
	آن تحقیقی که در محیط دانشگاه انجام می‌گیرد، برای این است که این نیروی انسانی رشد کند و صلاحیت کاری را که برعهده‌ی یک نیروی انسانی عالم و کارآمد است، پیدا نماید.	کسب صلاحیت اخلاقی و کاری	
	هدف این است که دانشجو در آنجا بتواند به صلاحیت‌های لازم برسد.		
	تربیت بر پایه عنصر علم و تحقیق و کارایی علمی دانشجو	جوشش استعدادها علمی و توانایی پژوهشی	
	انتظار اول، جریان علم و تحقیق		

ردیف	مضامین کلیدی	مضامین یکپارچه کننده	مضامین کلان
۷	هدف این است که کشور به دست انسان‌های صالح از لحاظ علمی و فکری، در جهت هدف‌های خودش حرکت کند.	تقویت روحیه تدین و سلوک معنوی	
۸	تربیت بر پایه روحیه و تدین و حرکت صحیح و سالم‌سازی معنوی و روحی دانشجویان		
۹	بعد هم تربیت خود به عنوان انسان صالح. همه باید خودشان را تربیت کنند.		
۱	عشق به آرمان‌ها و مجذوب آرمان‌ها شدن	آرمان‌گرایی در مقابل مصلحت‌گرایی	
۲	در محیط جوان، آرمان‌ها محسوس، ملموس، زنده و قابل دسترسی است.		
۳	گاهی موانع جلو چشم او را می‌گیرد؛ آرمان‌ها را دور دست و غیرقابل دستیابی به انسان نشان می‌دهد و این خطر بزرگی است.		
۴	در حرکت دانشجویی، کلک، تقلب، حيله و شیوه‌های غیرانسانی‌ای که معمولاً در محیط‌های زندگی رایج به کار می‌رود، کم‌رنگ است.	صدق و صفا و خلوص جوان دانشجویان	ایجاد و تقویت زمینه‌سازی بیداری دانشجویی
۵	در محیط حرکت دانشجویی؛ حرف را برای خوب بودنش، برای درست بودنش، برای جاذبه داشتنش و برای حقیقت، بیان و دنبال و تعقیب می‌کنند.		
۶	غالباً در این‌جا (دانشگاه) از تقیداتی که معمولاً مجموعه‌های گوناگون سیاسی و غیرسیاسی برای افراد خودشان فراهم می‌کنند، خبری نیست.	آزادی از وابستگی‌های گوناگون حزبی و سیاسی	
۷	جوان حوصله این قید و بندها را ندارد.		

ردیف	مضامین کلیدی	مضامین یکپارچه کننده	مضامین کلان	
۸	این حرکت هست، ولی مبتنی بر اشخاص نیست؛ متعلق به فضا و مجموعه حاضر است.	فردمحور نبودن فعالیت‌ها		
۹	این حرکت (بیداری دانشجویی) در دانشگاه هست، امروز هم هست، ده سال پیش هم بود، ده سال بعد هم هست.			
۱۰	حساسیت منفی در مقابل مظاهری که از نظر فطرت انسانی زشت است دارد.	ایستادگی در برابر پلیدی و مظاهر غیرفطری		
۱۱	ظلم، زورگویی، تبعیض، بی‌عدالتی، تقلب، دورویی و نفاق را دفع می‌کند.	تلفیق احساسات و منطق بر پایه تفکر و تعقل		
۱۲	بر این حرکت (بیداری دانشجویی)، فقط احساسات حکومت نمی‌کند.			
۱۳	ضمن این که احساسات هست، منطق و تفکر و بینش و تحصیل و میل به فهمیدن و تدقیق هم در آن وجود دارد.			
۱۴	ما کسانی را دیدیم که با احساسات وارد این میدان شدند، بدون تکیه‌گاه نظری مستحکم؛ با یک تندباد سرنگون شدند، راهشان عوض شد.			
۱	دانشگاه باید بتواند یک جنبش نرم‌افزاری همه‌جانبه و عمیق در اختیار این کشور و این ملت بگذارد.	فراهم کردن زمینه جنبش نرم‌افزاری		زمینه‌سازی رشد علمی و شکستن جزمیت‌های برساخته علوم غربی
۲	بستری فراهم کند تا کسانی که اهل کار و تلاش هستند، با پیشنهادها و نوآوری‌های علمی خود بتوانند بنای حقیقی یک جامعه آباد و عادلانه مبتنی بر تفکرات و ارزش‌های اسلامی را بالا ببرند.			

ردیف	مضامین کلیدی	مضامین یکپارچه کننده	مضامین کلان
۳	مغزهای متفکر استاد و دانشجوی ما بسیاری از مفاهیم حقوقی، اجتماعی و سیاسی را که شکل و قالب غربی آنها در نظر بعضی مثل وحی مُنزل است در کارگاه‌های تحقیقاتی عظیم علوم مختلف حل‌جی کنند.	تشکیک علمی در جزمیت مفاهیم تمدن غرب	
۴	این جزمیت‌ها را بشکنند و راه‌های تازه‌ای بیابند؛ هم خودشان استفاده کنند و هم به بشریت پیشنهاد کنند.		
۱	اول اینکه باید این انقلاب را درست بشناسید.	شناخت ریشه‌های انقلاب اسلامی و عوامل شکل‌گیری آن	پاسداری عالمانه از انقلاب اسلامی و مبانی آن
۲	تاریخ انقلاب را بدانید.		
۳	تجربه‌ی انقلاب راه یعنی عینیت این نظریه را در طول این سال‌ها بدانید.		
۴	یکی از کارهای مهم شما جوانان عزیز این است که مبانی نظری انقلاب را عمیقاً بشناسید.		
۵	این انقلاب آزموده است، تجربه‌شده است. این حرف‌ها، حرف‌هایی است که در میدان عمل، صدق خود را ثابت کرده است بعد هم تربیت خود به‌عنوان انسان صالح		
۶	همه باید خودشان را تربیت کنند.		
۱	مسأله تحجّر، فقط بالای محیط‌های دینی و افکار دینی نیست؛ در همه‌ی محیط‌ها (دانشگاهی)، تحجّر و ایستایی یک بلا است.	دوری از جزمیت‌گرایی علمی	بسترسازی برای نواندیشی علمی و

ردیف	مضامین کلیدی	مضامین یکپارچه کننده	مضامین کلان
۲	پایبند بودن به جزمی‌گرایی‌هایی که بر انسان تحمیل شده - بدون اینکه منطق درستی به دنبالش باشد - یک بلاست.		تولید دانش مبتنی بر نوآوری
۳	آنچه که برای یک محیط علمی و دانشگاهی وظیفه آرمانی محسوب می‌شود، این است که در زمینه مسائل علمی، نواندیش باشد.	نهادینه کردن نوگرایی علمی در محیط دانشگاه	
۴	تولید علم، فقط انتقال علم نیست؛ نوآوری علمی در درجه اول اهمیت است.		
۵	مهم است که روح نوآوری علمی در محیط دانشگاه زنده شود و زنده بماند.		

منبع: یافته‌های پژوهش

نتیجه‌گیری

از مجموع یافته‌های پژوهش می‌توان نتیجه‌گیری کرد که؛ از منظر آیت‌الله العظمی خامنه‌ای دانشگاه تمدن‌ساز اسلامی به لحاظ بنیاد و ماهیت متفاوت از نهاد دانشگاه با مفهوم غربی و شایع آن است. در منظومه فکری معظم‌له دانشگاه تمدن‌ساز، بر پایه بنیان‌های فکری و فلسفی توحیدی و اسلامی پایه‌گذاری شده و شاکله و برون‌داد آن به تعالی توأمان معنوی و مادی انسان با حفظ کرامت منتهی می‌شود.

در نگاه رهبر معظم انقلاب لازم است کلیشه‌ها و جزم اندیشی‌های موجود در خصوص ماهیت و کارکرد دانشگاه و علوم شکسته شود. در این مسیر لازم است تا مبتنی بر رویکرد آینده‌نگرانه، بایسته‌ها و ملزومات شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی و جامعه مهدوی شناخته شده و کارکردهای دانشگاه تراز انقلاب اسلامی براساس آن باز تعریف شود. این راهبرد می‌تواند سازمان دهنده افکار و رفتار نیروهایی باشد که در پی سوق دادن جریان علم و دانش نافع به سمت ساخت جامعه مهدی هستند. با توجه به شش کارکرد اصلی دانشگاه تمدن‌ساز که با تحلیل مضامین بیانات آیت‌الله العظمی خامنه‌ای در جلسات مختلف با دانشجویان دانشگاه‌های مختلف کشور استخراج شد می‌توان نسبت به اهمیت راهبردی نهاد دانشگاه تراز اسلامی در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی از منظر معظم‌له پی برد.

جدول (۶): کارکردهای اصلی دانشگاه تراز اسلامی از منظر آیت الله العظمی خامنه‌ای

کارکردهای اصلی دانشگاه تراز اسلامی از منظر امام خامنه‌ای	<p>ایجاد و پرورش قوه عاقله کشور بر اساس الزامات سه‌گانه درگیر شدن با مسائل کشور، تربیت فرهنگی و هویتی دانشجویان، صیروت و تحول دائمی (تربیت نیروی مورد نیاز دولت اسلامی)</p>
	<p>تربیت نیروی انسانی دارای صلاحیت علمی و کارآمد به صورت عناصر زبده و برگزیده دینی به عنوان مهم‌ترین زیرساخت پیشرفت و توسعه کشور (تربیت نیروی متخصص و ماهر مورد نیاز جامعه اسلامی)</p>
	<p>بسترسازی لازم برای بروز و ظهور خصوصیات جنبش دانشجویی یا بیداری دانشجویی شامل آرمان‌گرایی/ صدق و صفا و اخلاص/ رهایی از وابستگی‌های حزبی، سیاسی و نژادی/ عدم ابتناء حرکت به اشخاص/ حساسیت نسبت به مظاهر زشت غیر فطری همچون ظلم و زورگویی و تبعیض، تقلب و نفاق/ تلفیق احساسات و منطق با مبنا قرار دادن تفکر و تعقل (حفظ و ارتقاء سطح طراوت آرمان‌های انقلاب اسلامی و آرمان‌خواهی نسل‌های بعدی)</p>
	<p>زمینه‌سازی رشد علمی و شکستن جزمیت‌های برساخته علوم غربی (نقد مبانی تمدن غرب)</p>
	<p>پاسداری عالمانه از انقلاب اسلامی مبتنی بر شناخت انقلاب و مبانی نظری آن، آشنایی با تجارب انقلاب و تربیت خود به‌عنوان انسان صالح (تربیت نیروی مورد نیاز پاسداری از آرمان‌های انقلاب اسلامی)</p>
	<p>بسترسازی برای نواندیشی علمی و تولید دانش جدید (تولید علوم مورد نیاز شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی)</p>

منبع: یافته‌های پژوهش

این کارکردهای اصلی عبارتند از؛ «ایجاد و پرورش قوه عاقله کشور، تربیت نیروی انسانی صالح و کارآمد»، «ایجاد و تقویت زمینه‌سازی بیداری دانشجویی»، «زمینه‌سازی

رشد علمی و شکستن جزمیت‌های برساخته علوم غربی»، «پاسداری عالمانه از انقلاب اسلامی و مبانی آن» و «بسترسازی برای نواندیشی علمی و تولید دانش مبتنی بر نوآوری». توجه به مجموعه کارکردهای مورد انتظار از نهاد دانشگاه، نشان می‌دهد که امام جامعه اسلامی این نهاد را یکی از مهم‌ترین پیشران‌های عرصه شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی در هر دو سطح نظام‌سازی و کادرسازی دانسته و از دست‌اندرکاران نظام آموزش عالی کشور می‌خواهند که این کارکردهای هویت‌ساز را در مقام عمل پیاده‌سازی و اجرا کنند. بر این اساس اگر دانشگاه‌های تراز انقلاب اسلامی بتوانند کارکردهای اصلی خود را با رویکرد تمدنی تحقق بخشند نتایج حاصله بدین شرح خواهد شد؛ تربیت نیروی مورد نیاز دولت اسلامی، تربیت نیروی متخصص و ماهر مورد نیاز جامعه اسلامی، حفظ و ارتقاء سطح طراوت آرمان‌های انقلاب اسلامی و آرمان‌خواهی نسل‌های بعدی، نقد مبانی تمدن غرب، تربیت نیروی مورد نیاز پاسداری از آرمان‌های انقلاب اسلامی و تولید علوم مورد نیاز شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی.

امید است که نتایج این تحقیق مبنای برنامه‌ریزی سیاست‌گذاران فرهنگی و تربیتی کشور در حوزه آموزش عالی قرار گرفته و نهاد پیشران دانشگاه، جایگاه ممتاز خود را در مسیر شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی پیدا کند.

یادداشت‌ها

1. Overarching

کتابنامه

- قرآن کریم، ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای، تهران، انتشارات پیراسته.
- آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، سیدعلی، نرم‌افزار حدیث ولایت و پایگاه اطلاع‌رسانی آثار آیت‌الله خامنه‌ای. www.khamenei.ir
- ابراهیمی کوشالی، حسین؛ گودرزی، غلامرضا؛ توکلی، علیرضا و ناظمی، مهدی (۱۴۰۰). تحلیل لایه‌ای مسائل فراروی تحقق تمدن نوین اسلامی. *دوفصلنامه پژوهش‌های تمدن نوین اسلامی*. ۵ (۵). ۸۳-۱۱۰.
- اسلامی، محسن (۱۳۸۷). *دانشگاه تمدن‌ساز؛ پلی میان دانش و فرهنگ*. تهران: دفتر برنامه‌ریزی اجتماعی و فرهنگی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.

- باقری‌مجد، روح‌الله و فلاح فرامرزی، محسن (۱۳۹۶). کارکردهای دانشگاه از نظر مقام معظم رهبری در نظام آموزش عالی ایران. تهران. نشریه راهبرد اجتماعی فرهنگی. ۶ (۲۳). ۷-۲۹.
- باقری، محسن (۱۳۹۳). تحلیل نهادی خط‌مشی کارآفرینی عمومی، مطالعه موردی بسیج سازندگی. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه امام صادق(ع). تهران. ایران.
- جان احمدی، فاطمه (۱۳۸۶). تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی. تهران: انتشارات نشر معارف.
- جعفری، علامه محمدتقی (۱۳۷۳). فرهنگ پیرو، فرهنگ پیشرو. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۳۷۶ق). الصحاح. بیروت: دار العلم للملایین.
- سپهری، محمد (۱۳۸۵). تمدن اسلامی در عصر امویان. تهران: نورالثقلین.
- شاه علی، احمدرضا (۱۳۹۸). شاخص‌های دانشگاه فرهنگ‌ساز از دیدگاه مقام معظم رهبری، تهران. فصلنامه فرهنگ در دانشگاه اسلامی. ۹ (۲۲). ۳-۲۲.
- شیخ‌زاده، محمد؛ فقیهی، ابوالحسن؛ تسلیمی، محمدمسعود و عابدی جعفری، حسن (۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه مضامین روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی. دوفصلنامه اندیشه مدیریت راهبردی. ۵ (۱۰). ۱۹۸-۱۵۱.
- عرفان، امیرمحسن و بیات، علی (۱۳۹۳). آموزه امت اسلامی در قرآن و بازاندیشی در قابلیت‌های فرهنگی و تمدنی آن. تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی. ۵ (۱۵). ۷-۳۰.
- عمید، حسن (۱۳۸۹). فرهنگ فارسی عمید. جلد اول. تهران: انتشارات اشجع.
- فوزی، یحیی و صنم‌زاده، محمودرضا (۱۳۹۱). تمدن اسلامی از دیدگاه امام خمینی(ره). فصلنامه تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی. ۳ (۹). ۷-۴۰.
- مصطفوی، حسن (۱۳۶۸). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- همایون، محمدهادی (۱۳۹۰). تاریخ تمدن و ملک مهدوی. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق(ع).